

“KİTAB-İ DEDE KORKUT” DESTANINDA TÜRK SAVAŞÇILARININ SİLAHLARI

Türklerin Oğuz kolunun yazılı destan abidelerinden olan “Kitab-i Dede Korkut” destanı içeriği ve dil özelliklerine göre dünyanın ünlü destanları arasındadır.

Korkut (Türk halklarında dedeye yönelik hitabet şekli) hem Kıpçak hem de Oğuz topluluklarında

Tozluk (ayakları koruma). XIV. yüzyıl.
Azərbaycan Milli Tarih Müzesi

rastlanan efsanevi elçi-şairdir. Bu halkların aynı zamanda Oğuzname adlanan başka bir iri hacimli ortak halk destanı da bulunmaktadır. “Kitab-i Dede Korkut” destanında bulunan ve günümüze dek ulaşmış on iki öykünün her birisi aynı zamanda birer Oğuzname, yani Oğuzlarla ilgili destandır. Araştırmacılara göre öyküler değişik dönemlerde yazılmıştır. Fakat bu öyküler Oğuzların yaşam tarzı, gelenek ve görenekleri konusunda güvenilir kaynak olmaları açısından büyük tarihi önem taşımaktadır.

“Kitab-i Dede Korkut” destanında geçen olaylar 11-12. yüzyıllarda Azerbaycan’da veya civar bölgelerde meydana gelmiştir. Burada Orta Çağ Azerbaycan şehirleri Derbent, Berde, Gence, Şerur (Şerigüz), Şabran, Elince kalesi (Nahçıvan’da), Karabağ, Dereşam, Karadağ bölgelerini, Karaçuhur dağı, Gökçe Deniz gölünü kapsamaktadır. Ayrıca Dış Oğuz ve İç Oğuz arasındaki çatışmalar tasvir edilmektedir. Dış Oğuzlar Güney (Araz nehrinden güneye doğru) ve Kuzey (Araz nehrinden Derbent’ kadar) uzayan Azerbaycan topraklarında, Anadolu’nun Van bölgesinde İç Oğuz ise Azerbaycan’ın iç bölgelerinde, Arran’da yaşıyorlardı. Destanın esas kahramanları Bayandur Hanın ve Kazan Hanın divanı (karargahı) Karabağ ovasında – Mil’de yerleşmiştir.

Bu destan değişik araştırmalarda ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Fakat Orta Çağ dönemi Türk halklarının kullandığı silahlar bağımsız bir araştırma konusu olarak ele alınmamıştır.

**Ağır silahlı süvarilerin savaşı.
XV. yüzyıl minyatüründen. Güney Azerbaycan**

İç ve dış düşmanlara karşı verilen kahramanlık mücadelesi, savaşçıların kahramanlıkları ve vatanseverlik duyguları destanın merkezinde yer almaktadır. Öykülerde şiirsel bir dille tasvir edilen savaşlar askeri konuların ele alınmasını ayrıca savaşçıların kullandıkları silahlarla ilgili araştırma yapılmasını mümkün kılmaktadır.

Orta Çağ döneminde savaşçıların bireysel savunma mühimmatı olarak kullandıkları giysiler arasında miğfer, zırh ve vücudun ayrı ayrı azalarını (ayak, el, kol, omuz, karın, göğüs) koruyan yardımcı koruyucu unsurlar yer almaktadır. Destanda bahsedilen savaş giysilerine ait örnekler yer almaktadır.

"Kitab-i Dede Korkut"ta miğfer "*aşık*", "*ışık*", "*tuğulğa*" olarak geçmektedir :

"Gün kibi şılayub gelen kaferin başında ışığıdır"

[1, 93]

"Başımda kunt ışıklar saklardım seninçün" [1, 94]

"Alın-başa kunt ışuğım urardım!" [1, 181]

"*Yuşuk*", "*uşuk*" terimleri demir miğfer olarak Mahmut Kaşğari'nin "**Divanü Lügati't-Türk**" sözlüğünde "parlak" anlamında geçmektedir. [2, 107]. Türkçe «*aşık*», «*ışık*» 4-10. yüzyıllarda Avrupa'nın Türk halklarının kullandıkları, aralarında perçinlenmiş birkaç parçadan oluşan müğferlerin adıydı [3, 12]. Bizce miğferin "*aşık*", "*ışık*" adlandırılmasının nedeni onların güneşte parladıklarından kaynaklanmaktadır. Ayrıca Oyrat destanlarından "Bum-Erdeni" ve "Dayni-Kürül"de miğferlerin tasviri şu şekilde geçmektedir: "... miğferin alın kısmına mübarek güneş ve ay yansyordu... Bum Erdeni o miğferi aldı öyle salladı ki yedi defa alev parladı..." [4, 417]. Miğfer üzerinde güneş ve ay tasviri onun "*ışık*" adlandırılmasının muhtemel nedenidir. Ayrıca Türklerde ta eskiden beri baş giysilerinde (taç, miğfer vs.) değişik biçimlerdeki Güneş işareti yaygın bir simge olarak kullanılmıştır. Muhtemelen bu gelenek "*ışık*" terimine yansımıştır.

Destanda böyle bir ifade yer almaktadır:

«Alnunda altun aşık cübbesi yog!» [1, 149]

Buradan miğferin alın kısmındaki levhanın altın veya altın kaplamalı olduğu yahut üzerine Güneş ve (veya) Ay

çizildiğini düşünebiliriz.

Destanda "*tuğulğa*" türlü miğferden bahsedilmektedir:

«Başımda tuğulğanı ne öğersen, mere kafer?»

[1, 50]

Burada "*tulğa*" veya "*tulka*" (Kazakça "*dulğa*", Moğolca "*duulğa*") adlandırılan kubbe şekilli miğfer söz konusudur. Bu miğfer türü Türklerde o kadar yaygındır ki komşu halklarda "*tork*" veya "*tark*" olarak bilinmekteydi. [5, c. I, 64]. "*Tork*" veya "*tark*" adlandırılan miğferin iki türü vardı: dövme parça ve kompozit (segment). Bu tür miğferde (yüksek olmayan baş kısmı, yüksek olmayan konik uçluk, çizgili yüzey) uygun fiyat ve modernize (ilave elemanlar sayesinde yüzü, boynu ve boğazı korumak mümkündü) kabiliyeti ideal şekilde bir araya getirilmiştir. Bu özellikler bu tür miğferlerin on yıllar boyunca kullanılmasına vesile olmuştur. Bu tür miğferlerin kaynağını Merkezi

**Zırhlı ve maskeli savaşı. "Varka ve Gülşah" minyatürü.
XIII. yüzyıl. Güney Azerbaycan**

Asya'nın doğu sınırlarından Orta Doğu'ya dek uzayan bir alanda bulunan İskit tipli (M.Ö. 7-4.yy) miğferlerden almaktadır. Bu tür miğferin en son örneğine 18. yüzyılda rastlanmaktadır. Bazı savaşçılar savaş sırasında "kapak" (Türkçe) veya "nikap" (Farsça) adlandırılan maskenin de bulunduğu miğferler kullanmışlardır.

«Kızlar aydır: "Vallah, sultanım, bu yiğit yuzi nikaplu yahşı yiğitdir"» [1, 68]

veya «Kalkanını avatdı, tuğulkasını yoğurdi, kapakların sıyırdı, oğlanı alımadı.» [1, 156]

Destandan da görüldüğü gibi gerektiğinde savaş maskesi yukarı kaldırılıyordu:

«Oğuz'da dört yiğit nikapla gezerdi...Kanturalı nikabın sepdı» [1, 121]

Savaş maskeli miğferler tarihi kaynaklarda geçmekte olup minyatürlerde de tasvir edilmiştir. **Örneğin, 12. yüzyıl Azerbaycan şehri Hoy'da Abdul**

Zırhlı at. XVI. yüzyıl minyatüründen. Güney Azerbaycan

Mumin Hoyi'nin "Verka ve Gülşah" eserine çizdiği resimlerinde, bu tür tasvirlerle rastlanmaktadır.

Arkeolojik abidelerde bulunan bu tür bulgular değişik müzelerde bulundurulmaktadır [6, 68].

Moskova Kremlin Silah Kamarası ve Metropolitin Müzesinde (New-York) Azerbaycan'ın Tebriz şehrinde bulunmuş ve Karakoyunlu ve Akkoyunlu askerlerinin kullandıkları, 15. yüzyıla ait birkaç miğfer bulunmaktadır [7, 310; 8, 225].

Türk halklarında miğferlerin içinde kemer şeklinde bağlantılar, yani yumuşak kısım bulunmamaktadır. Bu yüzden de tarih boyunca bu tür miğferler miğfer altı adlandırılan şapkanın üzerinden giyilmiştir. Metallik miğferler zengin savaşçılarca kullanılmıştır. Zengin olmayan savaşçılar deri veya çok katlı yün (vatka ve keçe miğferler) miğferler kullanıyorlardı. Destanda bunlar "keçe börklü" olarak geçmektedir:

«Başımdağı börkümce gelmez mana!» [1,50]

Bilindiği üzere eskiden ve Orta Çağ döneminde göçebehalklarda telyellemeyöntemiyle yapılmış yumuşak zırhların yanı sıra çok katlı yün veya parçadan yahut deriden dikilmiş yumuşak miğferler de kullanılıyordu. Bu tür baş giysileri Türk ve Moğol göçbelerinin milli giysi takımlarında yer almaktadır. Kazaklarda bu tür şapkalar "külepara" olarak adlandırılmaktadır. Bu halklar söz konusu şapkaları yumuşak baş giysisi olarak kullanmışlardır [6, 156]

Mahmut Kaşğari'nin "Divanü Lügati't-Türk" sözlüğünde "burk" kavramı "şapka" olarak kullanılmaktadır.[18, 336]. Destanın bir fragmanında şöyle bir ifade yer almaktadır:

«Beg yigit, baş esen olsa, börk bulunmazmı olur?» [1, 127]

"Kitabı-i Dede Korkut" destanında defalarda "demür ton" kavramı geçmektedir ve bu demirden yapılmış elbise anlamına gelmektedir:

«Egni bek demür tonım saklardım bu gün için» [1, 94]

Mahmut Kaşğari'nin "Divanü Lügati't-Türk" sözlüğünde "tamur tun" da demir elbise anlamında

**Padişah Yakup Akkoyunlu'nun zırhı.
XV. yüzyıl. İstanbul Askeri Müzesi**

kullanılmaktadır. [2, 344,842].

Destanda "ceyim kıcıldısı" ("elbise sesi") kelimesi de geçmektedir, buradan anlaşıldığı üzere zırhlar üzerinde metalik malzemeler bulunuyordu ve hareket halinde ses çıkarıyordu.

Kaşğari'nin sözlüğünde "yarık" kelimesi zırhın metalik kısmına verilen genel addir (hem zincir hem zırh) [2, 751]. "say yarık" kelimesi pullu levha veya halkalı levha türlü zırhı anlatmaktadır. "Kube yarık" ise halkalı zırhı ifade etmektedir. Türk dillerinde *jebe/jebe/jebe* metaldan hazırlanmış değişik eşyaları ifade etmek için kullanılmıştır. Türkçede "cebe" metalik zırhın ismidir. Orta Çağ yazılı kaynaklarında Cagataycada "cebe" zırh anlamında kullanılmaktadır. Kazaklarda zırhın ismi "jebe" olarak geçmektedir. Türkçede zırhlı askerler "cebelü", "cebedar", silah imalatçısı "cebelüçi", silah stoku – "cebehana" [9, 65; 6, 78; 10, 158] olarak geçmektedir. Destanda "cebbehana" kelimesine rastlanmaktadır:

«Meslehetdir, tez cebbehaneyi yükletsünler» [1, 184]

Destanda "cövşen" tipli zırhtan da bahsedilmektedir:

«Kim atın biner, kim cövşen geyer» [1, 101]

Farsça bir kavram olan "cövşen" 7-12.yüzyıllarda levha, 12-17.yüzyıllarda levhalı halkalı zırhlar için kullanılmıştır. Azerbaycan'da ve komşu bölgelerde Farsça olan "cövşen" kelimesi Türkçe bir terim olan "say yarık" kelimesinden daha fazla kullanılmıştır. Arap tarihçisi İbn Rusta (10. yy), şairlerden Nizami Gencevi ve Mucirettin Beylagani (12. yy), savaş kuramcısı Tarsusi (11. yy) cevşanların yaygın bir şekilde kullanıldığını yazmaktadırlar [3, 13; 11, 219; 12, 361-362]. Haçlı seferlerine karşı savaşmış tarihçi Üsâme İbn Munkiz (12. yy) cevşanın yüksek savaş kabiliyetine sahip olduğunu yazmaktadır [13, 105]. Cevşanın levhaları Derbent ve Beylagan'da yapılan arkeolojik kazılarda bulunmuştur. Cevşan karın, göğüs, yan ve sırt bölgelerinde bulunan çok katmanlı bez veya halkalı demir üzerine dikilmiş çelik levhalardan ibarettir. Silah uzmanı D.Nicol'e göre cevşan "Türk-Fars alanında" yani Yakın ve Orta Doğu bölgesinde klasik zırh olarak bilinmektedir [14, 31]. Bu zırh türü sıklığı, esnekliği ve

itibarlığı sayesinde Kuzey Afrika, Doğu Avrupa, Orta ve Merkezi Asya'nın aristokrasisi tarafından yaygın bir şekilde kullanılmıştır (Ruslar arasında zırh "yuşman" adlandırılmıştır) [4, 390].

Türk zadeganların en pahalı zırhlar, aynı zamanda askeri törenlerde kullanılan zırhlar yaptırmak imkanına sahiptirler:

«(Delü Karçar) ağır düğün yarağın gördi» [1, 71]

Destanda zırhın başka bir adıda "için" adlandırılmaktadır:

«Yüz kafer için geyinmişti» [1, 120]

«İçin kara tonlu, gög demürlü altı yüz kafer seçti» [1, 126]

"Gög" kelimesi destanda metalin rengini bildirmektedir. Kıpçaklar kılıçla yemin ederken «Gög girsin, kızıl şıksın» derlerdi. Bu ifadedeki «gög» kelimesi demir silah anlamında kullanılmaktadır [6, 77-79]. Bunu

XII. yüzyıla ait yuvarlak miğfer.
Azerbaycan Milli Tarih Müzesi

destanda ki başka fragmanlarda doğrulamaktadır:

«Kırk-elli yigit kara geyüb-gög sarındılar» [1, 183]

«**Yanıdağı gög poladını mana vergil, yigit!**» [1, 105]

Mahmut Kaşğari'nin "Divanü Lügati't-Türk" sözlüğünde «güg tamur karü turmas» şeklinde, kadim atasözü yer almaktadır. Manası "demir silah işsiz kalmaz"dır [2, 344].

Destanda aynı zamanda silah kelimesine eş anlamlı olarak «cenk aleti» kelimesi kullanılmaktadır. Cenk Farsça savaş demektir:

«Kılıc ve sügü ve çomak ve sair ceng aletin geydirüb tonatdılar» [1, 175]

Destanda başka bir zırh türüne de rastlamaktayız:

«**Yeddi bin kaftanının ardı yırtıktu**» [1, 49]

Burada pullu zırhlardan bahsedilmektedir. "Halat" ve

XI. yüzyıla ait yuvarlak miğfer.
Azerbaycan Milli Tarih Müzesi

"kaftan" olarak adlandırılan koruyucu elbiseler Merkezi, Orta, Ön Küçük Asya'da ve Kuzey Kafkasya'da en yaygın savaş elbiseleri olarak bilinmektedir [4, 385].

Destanda bunların dışında koruyucu mühimmat olarak kuşak, göğüs koruyucusu, dizlik, tozluk ve kolçaktan bahsedilmektedir :

«...kurkurma kuşaklı... Kazılık koca oğlu beg Yegnek çapar yetdi » [1, 106]

Kaşğari'ye göre «kur», «kurşak» kelimeleri kuşak ve kuşak altı anlamlarında kullanılmaktadır [2, 318, 432]. Böylece, Türkçe ve Azerbaycancada «kurşak» Kazakçada «beldik», Kırgızcada «bel bo», Özbekçede «belbak», Türkmencede «kuşak» [15, 522-523] olarak geçen, geniş zırlı kuşak dikdörtgen şekilli dar demir levhalardan toplanmış olup deri bağların yardımıyla arka taraftan birbirine bağlanmıştır. Kuşak zırhın üzerinden karın bölgesini kapatarak savaşçının beline bağlanıyordu [6, 147-151; 4, 481; 22, 82].

Destanda göğüş bölgesine giyinen giysi "yakalık", kolçaklar ise "yen" olarak geçmektedir.

«**Gün geldi, yen-yakalar dikdüreyim seninçün**» [1, 94]

Minyatür ve müzelerde bulunan tarihi eserlerden yola çıkarak "yakalık"ın yuvarlak metalik disk veya dörtgen şekilde elbisenin üst kısmına dikilmiş veya kemer aracılığıyla göğşe giydirilmiş bir giysi olduğu görülmektedir. Genelde yakalık ile birlikte bir adet arkalık ve iki yan giysiden oluşan takım «çaharayna» zırh türü olarak biliniyor [9, 79; 6, 142-144]. Miğfer ve zırhlar genelde müzelerde bulunurken onların fragmanları arkeoloji kazılar sırasında bulunuyor. Yakalıklar ise, nadiren bulunmaktadır. Derbent kazıları sırasında 8-13. yüzyıllara ait yakalık levhaları olarak bilinen iki metalik disk bulunmuştur [16, 111, tablo. 5, resim.4, tablo. 11, resim. 3].

Kolçak - «yen» (Kazakça «jense») [6, 152] derken genelde kola giydirilmiş eldiven anlaşılmaktadır [15, 982-983]. Kolçaklar kalın deriden veya metalden hazırlanıyordu.

Dizlikler ve tozluklar destanda bir arada verilmişti:

«**Dizcik, karucık bağlandı**» [1, 161]

Görüldüğü üzere dizlikler «*dizcik*» 15, 178-179], tozluklar da «*karucık*» şeklinde ifade edilmiştir. Orta ve Merkezi Asya'da dizlikler «*dizlik-butluk*» adlandırılmıştır [4, 498].

Müslüman Şark ülkelerindeki minyatürlerde savaşıncının silah ve giysi takımı ayrıntılı bir şekilde tasvir edilmiştir. 13-15. yüzyılların minyatürcü ressamları göğüs zırhı, kolçak ve tozlukları özenle çizmişlerdir. Dünyanın büyük müzelerinde, ayrıca özel müzelerde Orta Çağ döneminin gelişmiş ve geç evrelerine ait tozluklar ve kolçaklar bulunmaktadır.

Demir levhalardan hazırlanmış omuzluklar omuzu korumaktır. Omuzluklar destanda «*çigin, çiginler*» şeklinde geçmektedir ve aşağıdaki fragmanlarda yer almaktadır:

«**Gürzle döğışdiler, kara polad uz kılıc ile tartışdılar, serpe-serpe meydanda kılıclaşdılar, çiginleri toğrandı, kılıcları avandı, bir-birin alımadı.**» [1, 156]

«Turundurmadı, çignine kılıc endirdi. Geyimini kesdi, omuzuna dört parmak deklü zehm urdı.» [1, 177]

Bireysel koruyucu mühhimatlardan biri de kalkandır:

«**Kalkan yapındılar**» [1, 174]

Mahmut Kaşğari'nin «*Divanü Lügati't-Türk*» sözlüğünde «*kalkan*» terimi olarak geçmektedir [2, 412]. Çağdaş Türk lehcelerde de «*kalkan*», «*kalkan*», «*kalhan*» olarak kullanılırken [15, 428-429], Orta Çağ döneminde esnek çubuklardan hazırlanmış ve merkezinde kabartma bulunan bu kavram yuvarlak kalkan veya demir levhalardan oluşan yuvarlak çelik kalkan anlamında kullanılmıştır. Destanda savaşıncının kalkanla düşmanın gürze darbelerine nasıl karşı koyduklarına örnekler yer almaktadır:

«Oğlan kalkanını gürze karşı tutdı» [1, 156]

Kalkan sadece koruyucu silah değildir. O aynı zamanda bir «pasaport» görevi taşıyordu. Kalkanların üzerinde aşiret arması yer alıyordu. Kalkanlar oldukça süslü bir şekilde yapılıyordu. Destanda «*at alaca kalkan*» diyerek bu tür kalkanlardan bahsedilmektedir:

«**At alaca kalkanını vergil mana!**» [1, 54]

Ayrıca «*ala*» kelimesi «*alaca kalkanını*», «*ala kollu sapanın*», «*ala uran sür cidamı*», «*alay*» ifadeleri içinde savaş ve savaşıncılık kavramlarıyla ilintilidir. Buna göre de silah isimlerinde «*ala*» kelimesi savaş için kullanılmayı ifade etmektedir. Kazakçada «*ala-böten*» kelimesi özel, «*alalau*» - ayırmak anlamlarında kullanılıyor [6, 79]. Böylece, yukarıda geçen terimler «özel kalkan», «özel sapan», «özel mızrak» olarak aktarılabilir.

Bilindiği üzere savaşıncı kalkanı deri kemer (bağ) yardımıyla tutuyordu. Destanda bu konuda da bilgi bulunmaktadır:

«**Ele kalkan bağına kısa düğdiler**» [1, 96]

Türk savaşıncının kalkanı her zaman hafif ve küçük boyutlarda idi. Savaşıncı bu tür kalkanı iki deri bağ (kemerle) elinde tutardı. Bu bağlar bir birinden belli mesafede monte edilmiş olup kalkanın doğru açı altında tutulmasını sağlardı. Kalkanın bu şekilde tutulması

Kolçak (kolları koruma). Azerbaycan Milli Tarih Müzesi

geniş manevra olanağı sağlıyordu. Bu kalkan sayesinde yukarıdan, arkadan, önden ve yandan gelen darbelere karşı koymak mümkündü ve koruma alanı çok genişti [6, 152].

Sefer sırasında, bazen de savaşta, savaşçının her iki eli meşgul olduğunda kalkanı sırtında taşıyordu:

«Yağrınında kalkan oynar» [1, 119]

Destanda aynı zamanda kalkanın Farsça karşılığı olan “siper, sapar” kelimeleri de kullanılmaktadır:

«Kılıcından saparım yok!» [1, 170]

Azerbaycan, İran ve Orta Asya savaş sahnelerinin tasvir edildiği minyatürlerde kalkan tasvirine rastlayabiliriz. Ressamlar kalkanların sadece merkezini değil, aynı zamanda merkezindeki kabarıklık kısmını, çevre çizgilerini, hatta görüntü fırsat sunduğunda tutucu kemerleri de tasvir etmişlerdir. Dünyanın bazı müzelerinde Türk kalkanları bulunmaktadır. Bu kalkanlar daha geç dönemlere (16-17. yy.) ait olsalar da Türk savaşçıların

*Avcı tasviri. XII. yüzyula ait tabak.
Beylegan'da bulunmuştur*

Erken Orta Çağ döneminde taşıdıkları kalkanlarla ilgili algı oluşturmaktadır.

«Siper» kavramı döneme ve bölgeye göre, ağaçtan yapılmış, daha büyük çaplı ve direklerle desteklenen istihkam anlamında kullanılmıştır. Bu tür siperler genelde kalelerin kuşatılması sırasında kuşatanlar tarafından ve kaleden atılan oklardan korunmak amacıyla kullanılmıştır. Yukarıda geçen «siper» kelimesi «koruma» anlamında kullanılmaktadır.

Ağır silahlı süvarinin atı da at zırhıyla donatılmıştır. At zırhları metalik veya yün parçadan yapılıyordu. Savaş atlarında tam metalik zırhlar alın (boyun zırhı) ve sağrı zırhı olarak kullanılıyordu. At zırhı genelde halkalı-levhali türden olup bir birlerine halkalarla monte edilmiş dar levhacıklardan ibaret idi. Alın zırhları ise hareketli zırhlar olup baş ve boyun kısımlara oturtuluyordu [9, 79]. Destanda metalik at zırhlarından bahsedilmektedir:

«Kara aygırı yarağla getürdiler» [1, 70]

«Kanturalının atını için tutdı, geydirdi» [1, 126]

Bu tür at zırhları yazılı ve sözlü kaynaklarda geçmektedir. Ressamlar at zırhının sağrı kısmını özenle çizerken alın kısmını da titizlikle ve süslemelerini ayrıntılı bir biçimde çizmişlerdir. 15. yüzyıl Azerbaycan ustalarının at zırhları örnekleri Metropolitan (New-York) Müzesinde ve İstanbul'daki Askeri Müzede

bulunmaktadır. Müzelerde bulunan ve muhtemelen üst düzey askerlerin kullandıkları at alın zırhları sadece silah sanatının zirvesi olarak değil, aynı zamanda metal işlemesi eseri olarak da değerlendirilebilir. ❀

Kaynakça

1. Kitabi Dədə Qorqud. Tərcümə və tərtib. S.Əlizadə. Bakı, 1999.
2. Махмуд ал-Кашгари. Диван Лугат ат-Турк. Алматы, 2005.
3. Юнусов А.С. История военного дела в Азербайджане в XI - начале XIII веков.// Автореферат диссертации на соиск. канд. ист. наук, Баку, 1986.
4. Бобров Л.А., Худяков Ю.С. Вооружение и тактика кочевников Центральной Азии и Южной Сибири в эпоху позднего средневековья и раннего нового времени (XV – первая половина XVIII в.). Санкт-Петербург, 2008.
5. El-Kashqari. Divan luqat it-turk. c. I-III. Haz. B.Atalay. Istanbul, 1941.
6. Ахметжан К.С. Этнография традиционного вооружения казахов. Алматы, 2007.
7. Государева Оружейная Палата. Санкт-Петербург, 2002.
8. Qajar Ch. The famous sons of Ancient and Medieval Azerbaijan. Baku, 2006.
9. Агаев Ю.Ш., Ахмедов С.А. Ак-коюнлу-османская война (1472-1473). Баку, 2006.
10. Мебде-и канун-и йеничери оджагы тарихи (История происхождения законов янычарского корпуса). Пер. с тур. И.Е.Петросян. Москва, 1987.
11. Минорский В.М. История Ширвана и Дербента в X-XI веках. Москва, 1963.
12. Юнусов А.С. Военное дело в Азербайджане в XII- начале XIII веков (по произведениям Низами Гянджеви) //«Древний и средневековый Восток». Часть 2. Москва, 1985, с. 361-370.
13. Усама ибн Мункыз. Книга назидания. Пер. с араб. А.М.Салье. Москва, 1958.
14. Nicolle D. Saracen Faris (1050-1250 A.D.). London, 1991.
15. Karshilashtirilmali turk lehceleri sozlugu (kilavuz kitap). Ankara, 1991, c. I.
16. Кудрявцев А. А. Металлообработывающее производство средневекового Дербента (VI-середина XIII вв.) // «Древние промыслы, ремесло и торговля в Дагестане». Махачкала, 1984, с. 91-117.